

**תיאורגיה, מגיה ומיסטיקה
בקבלתו של
ר' יוסף הבא משושן הבירה**

חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה

מאת
איריס פליקס

הוגש לסינט האוניברסיטה העברית
בחדש אייר שנת תשס"ה

תוכן עניינים

מבוא

5	ר' יוסף - הבא משושן הבירה?
11	רקע היסטורי
14	רקע קבלי והגדרת מושגים
20	אסטרטגיות של כתיבה קבלית
29	מבנה המחקר

חלק א' - אבר ושרביט: מושגים מרכזיים להבנת סוגיית טעמי המצוות בהגותו הקבלית של ר' יוסף הבא משושן הבירה.

פרק ראשון - אבר מחזיק אבר

37	מבוא
39	מניין המצוות כנגד אברי האדם: הרקע התלמודי
46	אברהם כמניין רמ"ח
55	אברהם כאבר במרכבה
63	אמור מעט ועשה הרבה
68	האבות הן הן המרכבה
81	שלמות הימין תלויה בקיום של השמאל
88	האות ה"א כאבר במרכבה
95	"אמרו ז"ל אבר מחזיק אבר"

פרק שני - תפישת ההתאמה בין אברים ומצוות של ר' יוסף משושן.

99	המצוות כאבר מן החי
107	שכיח כלפי מעלה
112	צורה העליונה הקדושה והטהורה
117	"שיטת" ההתאמה בין אברים למצוות
128	מחליש אבר של מעלה
142	רשימת מצוות לא תעשה

פרק שלישי - שרביטו של מלך הכבוד

145	מבוא
147	הרקע המדרשי
149	שכינה ושרביט
156	מצוות לא תעשה כשרביטו של מלך
172	סיכום

חלק ב' - קביעת מזוזה : דיוקן קבלי של ריטואל יהודי בהגותו של ר' יוסף הבא משושן הבירה.

פרק ראשון - המזוזה כסמל בטקסי מעבר

180	מבוא
182	טקס חנוכת-הבית או ריטואל יום-יומי?
186	המערך של המיתוס והריטואל
191	עבד עברי : הדמות המנוגדת לעובד הא-ל
199	עדות האותיות
210	האנשת האותיות : מיניותן והפעלתן כעדים

פרק שני - החוויה של הסף

213	טקס קבלת עול מלכות שמים
218	יחסיות של ימין ושמאל
225	הפעולה התיאורגית
227	מערך המיתוס והריטואל התיאורגי

פרק שלישי - המזוזה : בין סמל לטליסמן

223	מבוא
236	בתוך האובייקט הריטואלי
238	המזוזה כמוביל שפע א-לוהי
243	דרך צנורות
248	כ"ב גווני השכינה
253	אור המצוה והענין הא-לוהי

256	המזוזה כמתווכת חוויית מוות בדבקות
260	כ"ב אורות הנשמה
267	סיכום : פועל הפכים

פרק רביעי - השמירה האפוטרופאית: הצד החיצוני של המזוזה

269	מבוא
273	המצוות האפוטרופאיות אצל חז"ל
277	השמירה והמזוזה
287	תפישת העולם הדימוני
292	השם שד-י ועולם השדים
296	שד-י, שכינה ומטטרון
301	מטרוניתא ומטטרון

308	אחרית דבר
-----	-----------

311	ביבליוגרפיה
-----	-------------

תקציר אנגלי

מבוא

4	תוכן העיניינים
5	ר' יוסף - הבא משושן הבירה?
11	הרקע ההיסטורי
14	הרקע הקבלי והגדרת מושגים
15	התפישה המיתית-תיאורגית
19	תפישת העולם הדימוני
19	התפישה הלשונית
20	אסטרטגיות של כתיבה קבלית
20	המבנה האנציקלופדי
20	העלמת מקורות קבליים
22	הטענה להתגלות
27	המאבק עם רעיונותיו של הרמב"ם
29	מבנה המחקר

ארבעה חיבורים אנונימיים עומדים במרכזו של המחקר אשר לפנינו: **ספר טעמי מצות עשה**,¹ **ספר טעמי מצות לא תעשה**,² **ספר תש"ק**,³ **ספר תולדות אדם**,⁴ כולם פרי עטו של מחבר אחד. ג' שלום החל במחקרם של **ספר טעמי המצות** ו**ספר תש"ק**,⁵ וא' אלטמן, המשיך בבירור של היחס בין החיבורים האלה. אלטמן זיהה בוודאות את מחבר **ספר טעמי המצות** כמחבר **ספר תש"ק**, מקובל בשם, ר' יוסף הבא משושן הבירה (להלן ר"ש).⁶ עוד, המשיך א' גוטליב במחקר כתביו של מקובל זה, ומצא חיבורים נוספים, ואף עסק בסדר כתיבתם של חיבורי ר"ש.⁷ במרוצת השנים, החוקרים מ' אידל ושי' מופסיק עסקו בכתבי ר"ש, והוציאו לאור פרגמנטים נוספים, השייכים למפעלו של ר"ש.⁸

ג' שלום זיהה את המחבר האנונימי של **ס' תש"ק** (או **ס' מלאכת המשכן**) כר' יוסף הבא משושן הבירה, על סמך פרגמנט, הנמצא בכתב יד פריס 770.⁹ כתב היד מכיל אוסף של חיבורים קבליים, אשר

¹ M. Meier, Critical Edition of the *Sefer Ta'amey ha-Mizwoth* Attributed to Isaac ibn Farhi, Section I - Positive Commandments, with Introduction and Notes, Doctoral Dissertation, Brandeis University, 1974. (להלן **סטמ"ע**, מהדורת מ' מאיר).

² להלן **סטמל"ת**, על פי כ"י י-8⁰; כ"י י-8⁰-3925.

³ J. Zwelling, Joseph of Hamadan's "*Sefer Tashak*": Critical Text Edition with Introduction, Doctoral Dissertation, Brandeis University, 1975. (להלן **תש"ק**, מהדורת י' זוולינג).

⁴ רובו נמצא בתוך **ספר המלכות** (המיוחס לר' דוד הלוי), הוצא לאור על ידי י' מ' טולידאנו בקזבלנקה (1930) (ראה דברי גוטליב במאמרו, הפרטים בהמשך); כ"י פריס BN 841 דף 167-269, כולל יהפירוש לספר בראשית ולמגילת קהלת, שהדפיס שי' מופסיק, ולפרטים ראה בהמשך. בכ"י זה גם נמצא בדפים 167-168 ג' יסודות של ר"ש.

⁵ *Einige Kabbalistische Handschriften im Britischen Museum*, Jerusalem (1932) pp. 11-33; שנית בספר **היובל לא' פריימן** (1935) עמ' 51-69.

⁶ לשאלת בעלותו של **ס' טעמי המצות המיוחס לר' יצחק אבן פרחי**, קרית ספר, כרך מ', (1965) עמ' 256-276, 405-412.

⁷ שני חיבורים נוספים לר' יוסף הבא משושן הבירה וזיהוי החיבורים שב"ספר המלכות", מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב, תשל"ו, עמ' 248-256.

⁸ אידל, *פירוש עשר ספירות ושרידים מכתבים של ר' יוסף הבא משושן הבירה*, עלי שפר, כרך 7-6 (1979) עמ' 74-84; שרידים נוספים מכתבי ר' יוסף הבא משושן הבירה. שי' מופסיק, קטע לא ידוע מספר **תש"ק**, *Un*

manuscrit inconnu du Sefer Tashak de R. Joseph de Hamadan suivi d'un fragment inedit, Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts 2 (1997), pp. 169-205; **Joseph de Hamadan: Fragment d'un commentaire sur la Genese**, Verdier, 1998.

לאחרונה, הגיעו למכון לכתבי היד העבריים בספריה הלאומית פרגמנטים חדשים מספריית פיטרסברג, וביניהם שני כתבי יד קבליים - P.II A 765; P.II A 755 (ס' 65643; ס' 65550 במכון לכתבי היד). מהבדיקה עולה, שכה"י הראשון, חיבור בשם "פירוש עשרת הדברות", וגם השני, פירושים למצוות אחדות, הם אכן, חלקים ידועים מספר **טעמי מצות לא תעשה** של ר"ש.

⁹ שלום, **ספר היובל לא' פריימן** (1935), עמ' 55. שלום, על פי שיקוליו שם, החל בשימוש של הכינוי יוסף חמדן. עוד, ראה אלטמן, לשאלת בעלותו, עמ' 405. הציטוט המלא מספר **תש"ק** מובא בכ"י פריס BN 770, (ס' 12328 במכון לכתבי היד) דף 233 - 236. על פי תיאור של וידה, Unpublished Handwritten Catalogue IRHT, Paris, של המכון לכה"י העבריים, מוצאו של כה"י ממאה ט"ו-ט"ז, כתיבה אשכנזית, מאטליה.

הנושא שלהם הוא הפירוש לשם המפורש.¹⁰ לפירוש האחרון באוסף זה, הנקטע לפני סיומו, התווספה הקדמה קצרה ומעניינת:

מנמוקי החכם הגדול הר"ר יוסף הבא משושן הבירה, והיה חכם בכל
חכמה, והביא מרגלית זאת בידו מקבלת החרש והמסגר¹¹ הייתה, כן
נראה בעיני, וזה לשון הספר: אית לן לפרושי נקודי דשמא דקב"ה על
בוריו ודין פירושו...

בזכות הקדמה זו, זוהה בשם, המחבר של ארבעת החיבורים, הנזכרים למעלה. המשך הפרגמנט, המובא בכ"י פריס 770, אכן, נמצא בלב לבו של ספר **תש"ק**,¹² והוא הפירוש לע"ב אפשרויות ההיגוי, לפי הניקודים השונים, של ארבע אותיותיו של השם המפורש. בנוסף לכך, ישנו איזכור דומה ואפילו מוקדם יותר, באותו נושא של פירוש הניקוד של השם המפורש. איזכור זה נמצא בחיבור של המקובל ר' יוסף אנגילט, שנכתב, ככל הנראה בסראגוסה, לא יאוחר משנת פ"ח (1328). על הזכרת השם המפורש בטהרה, בלי הרהורים, לא בכל עת ולפעמים עם דמעה, אנגילט כותב: "הכל הוא כפי כוונתו בנקודת השם הגדול, כידוע בספר החכם ר' יוסף משושן הבירה."¹³

אמנם, שמו של המחבר מעלה שאלות קשות לגבי מוצאו. עד כה, חוקרי ספרות הקבלה לא מצאו הוכחות מספיקות כדי לשייכו לקהילת פרס.¹⁴ מ' אידל עמד על זיקתו לקבלה היצרית, המתפתחת בקסטיליה בשלהי המאה הי"ג,¹⁵ וי' ליבס שייכו למחברי חוג ספר הזוהר.¹⁶ בעקבותיהם, נאשש את

¹⁰ ע"פ תיאורו של ג' וידה, שם, "ליקוט של קבלה שניכר בו ענין השם המפורש". נדמה, שחיבורו של ר"ש, הפירוש לשם המפורש, הוא שיאו של האוסף המעניין, ולכן זכה להקדמה כל כך נלהבת.

¹¹ נדמה, שמשמעות המונחים 'החרש והמסגר' קשורה לסודות קבליים אודות בניית המשכן, בית המקדש והמרכבה - שהם נושאי החיבור **תש"ק** (או לפי הכותרת הנמצאת בכ"י הספריה הבריטית מס' 780, ס' **מלאכת המשכן**, וראה מה' זוללינג, עמ' 5). על המשמעות המגית של זוג המונחים במדרש, ראה ד' שפרבר, *Magic and Folklore in Rabbinic Literature*, Ramat Gan, 1994, pp. 67-70. על הימצאותם של המונחים בספרות הזוהרית, ראה את דבריה של ר' מרז, *מרכבת יחזקאל - פירוש זוהרי בלתי ידוע*, תעודה טז-יז (תשס"א), עמ' 567-616, ובמיוחד בעמ' 580-588.

¹² הפירוש לשם המפורש נמצא בספר **תש"ק**, מה' זוללינג, עמ' 184-226.

¹³ **פירוש לספר האורה**, כ"י י-8⁰, דף 7. אודות כ"י ראה ג' שלום, **כתבי יד בקבלה**, עמ' 80-83. אודות הפירוש לשערי אורה של המקובל ר"י אנגילט ראה א' פליקס, *פרקים בהגותו הקבלית של הרב יוסף אנגילט*, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית, תשמ"א, עמ' 8-11.

¹⁴ ש' פינס, הציע השוואה בין השקפת ר"ש, בעניין סתרי עריות, להתקבלות החיובית של יחסי העריות בפרס אצל הדת הזוראסטריית (אמגושים). למרות הדמיון הרב נדמה, שהשוואה זו יפה גם לגבי מדרשים מסוימים (למשל, ספרי, במדבר יא, י') ובעקבות חז"ל הלכו מקובלים קדומים יותר, ועיין בהמשך מחקר זה. ראה את מאמרו, S. Pines, *A Parallel between Two Iranian and Jewish Themes*, *Irano-Judaica II*, ed. S. Shaked and A. Netzer, Jerusalem (1990), pp. 41-51.

¹⁵ החל מפרסום המאמר *פירוש עשר ספירות ושרידים*, ועוד בספרו **קבלה: היבטים חדשים**, שוקן, 1993, עמ' 203, ולאחרונה בספרו ר' **מנחם רקנאטי המקובל**, שוקן, 1998, (ראה בהקדמה) עמד אידל על נקודות הקרבה בין ר"ש לספר הייחוד בפרט, ולקבלת קסטיליה בכלל. על "החלון של הזדמנויות" והתנועה הקבלית היצרית והחדשנית אשר פרח בקסטיליה בשלהי המאה הי"ג, ראה אידל, *חלון ההזדמנויות של הקבלה: Kabbalah and Elites in Thirteenth-Century Spain*, ; 5-32 עמ' Mediterranean Historical Review, Vol. 9, (1994) pp. 5-19, especially pp. 17-18.

הטענה בדבר מוצאו הקסטיילאני של המחבר, על פי שלוש עדויות: נוסח תפילה, מילים לועזיות, ועוד פרגמנט קטן הנמצא בכ"י ורשה 9, כ"י חשוב המכיל חומר קבלי-מגי מקסטייליה.

עדות ראשונה, נוסח התפילה הוא בבחינת עדות על דרך השלילה. בלא פחות מארבעה מקומות בספר **טעמי מצות**, מסתמך ר"ש על ברכות השחר, כדי ללמד על תפישת הגלגול:

שפעמי' שמתחלף הזכר בנקבה ולפעמים גוי ולפי' אמ' אנחנו בכל יום
שלא עשני גוי ועבד ואשה, מכלל שיוכל לבא בהם.¹⁷

נוסח הברכות של קהילת פרס שונה במקצת מהנוסח המקובל ברוב קהילות ישראל: "בא"ה אמ"ה שלא עשני גוי, בא"ה אמ"ה שלא שמתני עבד, בא"ה אמ"ה שלא עשני אשה."¹⁸ ובכן, השאלה נשאלת, האם יהודי שמוצאו מפרס, שבוודאי היה מודע לנוסח אחר של הברכה, לא היה מזכיר אותו ולא פעם אחת? בנוסף, נוסח ברכת המזון של יהודי פרס גם שונה מהמובא אצל ר"ש.¹⁹

העדות השנייה היא על פי הימצאותן של מילים זרות בחיבורי ר"ש. ישנן כמה מילים לועזיות, אחת ערבית ואחת קסטיילאנית:

1) בספר **טעמי מצות לא תעשה** נמצא כתוב מילה בערבית, בפירושו של ר"ש למצוה צ"ב, 'שלא להקטיר ולהקריב במזבח הזהב':

דע כי הוא תיקון עליון, כי לא לחנם היה מזבח הזהב בפנים ומזבח
הנחשת בחוץ, זהו סוד בנין הגוף מהכ' כנס' יש' (מהכלה כנסת ישראל)

¹⁶ כיצד נתחבר ספר הזוהר, מחקרים במחשבת ישראל, כרך ח', (תשמ"ט), ספר הזוהר ודורו, עמ' 71-1. שם, במיוחד בעמ' 34-25, ליבס עוסק במקובל זה, ובעמ' 26 הערה 105 הוא כותב: "נגד המוצא הפרסי אעיר על דרשה של ר' יוסף המספקת טעם קבלי לכך שיאנו מצלאין לסטר מדינחא. קשה להניח שכך יכתוב מי שמודע מאוד לקהילות שממזרח לארץ ישראל, כגון פרס, המתפללים למערב." בדיקתנו בהמשך של נוסח התפילה המשתקף בכתביו של ר"ש היא על פי הנחייה זו.

¹⁷ כ"י י-8⁰ 597 דף קעז ע"א. עוד, שם, דף קמח ע"ב, "כמשז"ל חייב אדם לברך בכל יום שלא עשני גוי עבד ואשה." סטמ"ע, מה' מאיר, עמ' 309, "לפי' אנו מברכין בכל יום שלא עשאני גוי ולפעמים יבא בעבד או אשה." ועוד, שם, עמ' 435, "חייב אדם לברך בכל יום שלא עשאני גוי ועבד ובור ואשה." (על פי מנחות, דף מג ע"ב)

¹⁸ על פי שלמה טל, **נוסח התפילה של יהודי פרס** (מהדורה מצולמת של כתב-יד אדלר 23 ENA), מכון בן-צבי, ירושלים, תשמ"א, עמ' כ"ה; עמ' 26 בכתב היד.

¹⁹ סטמ"ע, מה' מאיר, עמ' 86-87, "רחם ה' א-לוהינו עלינו ואנו אומרי' זוננו פרנסנו מכלכלנו אבינו... ואנו אומרי' מלכות בית דוד... ואנו חותמין בא"י הבונה ירושלים." נוסח פרס, על פי טל, ברכת המזון (עבודת הדוקטור, עמ' 213): "רחמנו רחם י' א-לוהינו עלינו... ומלכות בית דוד עבדיך... הבונה ברחמיו את הכל עיר ירושלים." מלבד השינויים הקטנים ביניהם, בנוסח פרס חסר את המשפט השני של ר"ש, והמקובל ברוב קהילות ישראל כחלק מהברכה הג', "זוננו פרנסנו מכלכלנו אבינו." אכן, משפט זה, זוכה להדרש על פי ר"ש, כמסמל את האות וא"ו של השם המפורש, "הנקרא אבינו". ושוב, נשאלת השאלה, אם ר"ש היה מקובל, שמוצאו מפרס, היינו מצפים אולי ליותר רגישות מצדו, לגבי נוסח תפילת פרס.

כי מזבח הנחשת הוא סוד הקיבה הנקר' אלמעדא, סיר המקבל
המאכלים.²⁰

2 בספר **תולדות אדם**, בחלק המפרט את חמישים שערי הבינה, בשער הי"ג המכונה 'תולדות החי',²¹ שהוא בנוי כמילון או לקסיקון של היקום. המילון מתחיל בהגדרת חיות המרכבה, ושם נמצאת דרשה המכילה מילה בשפה הקסטיליאנית:

שור למה נקרא שמו שור? מפני שיצא מן השורה, כשעשו ישראל את
העגל כמו שאמז"ל כיון שראה שהוא קטיגור של ישראל הפכו לכרוב,
והא באפי רברבי והא באפי זוטרי, ומפני שיצא מן השורה מן המרכבה
נקרא שור. ונקרא תורא שהיא תברא לשונאיהם של ישראל. ונקרא בלע'
בואי ר"ל בו אוי ונהי, ואריה נקר' בלעז לראון ר"ל כח ואון.²²

קשה ללמוד על המוצא של המחבר משום הימצאותה של מילה אנטומית בשפה הערבית, שכן, כל מלומד או רופא יהודי בימי הביניים, במזרח או בספרד, ייתכן מאוד, שהיה מכיר את השפה הערבית הרפואית הטכנית. אולם, לא כך במקרה השני, יצירת דרשה על פי השפה הקסטיליאנית, ההולכת ומתפתחת בשנים אלו, שנות ממשלתו של אלפנסו החכם, מלך קסטיליה. 'שור', בשפה העברית, 'תורא', בלשון הארמית, ו'בואי', בלשון הקסטיליאנית, כולם זוכים, על פי ריי"ש, להתייחסות לשונית רצינית. לרי' יוסף משושן תפישה לשונית, אשר רווחה אצל רוב המקובלים בחוגו, ששם הדבר מורה על פעולתו. פירוק האותיות של המילה 'בלעז בואי', למילים העצובות, 'בו אוי ונהי', כלומר, בו כאב ובכי, מלמד על מהותה של הבהמה אשר מסמלת, עבור העם היהודי, את מדת הדין הקשה. ועוד נקודה חשובה, אין ללמוד מהמילה 'לראון' על שפת אנשי קסטיליה באופן מדויק, כי היא מילה שנמצאת בכמה שפות לועזיות. אמנם, המילה 'בואי' היא קסטיליאנית בלבד, ואינה נמצאת בשפה הקטלונית כלל, שהמילה לשור בשפה קרובה זו, היא 'בו'.²³ נדמה, שדבר הימצאותה של מילה לועזית, אשר היא קסטיליאנית במקורה, ועוד בנויה עליה דרשה קבלית, משמשת כעדות חזקה לעניין פשר מיקומו של המחבר.²⁴

²⁰ **ססמל"ת**, כ"י י-ם 597-8 דף 245ב.

²¹ **סת"א**, בתוך **ספר המלכות**, דף ס"ו טור ב, ועוד שם: "ונקרא שער החי על שם שהיה משם כל תולדות החי."
²² **סת"א**, שם, דף ס"ח, טור ד; כ"י פריס 841 דף 199א. נוסח הדפוס משובש, ואכן נוסח כה"י ברור יותר. בעמוד הבא, ריי"ש אף דורש את המילה לנשר: "נקרא בלעז אגילא לשון שמחה וגיל". כבר העיר מופסיק על מילים אלו וראה, Mopsik, *Fragment d'un commentaire sur la Genese*, pp. 11-12.

²³ Diccionario Medieval Espanol, Tomo I, entry Buey (bos, bovis) quote from 1270 Alfonso X cron.; Catalan Dictionary, Alcover, vol. 2, (568), Bou.

²⁴ העדות דומה לזו שהביא ע' גולדרייך כאשר הוא הראה שהשתמש בעל תקוני הזוהר במילה קסטיליאנית "אישקשה", ראה, לעז' איברי בפרגמנט בלתי ידוע של בעל תיקוני הזוהר, מחקרי י-ם במחשבת ישראל, כרך ח' (תשמ"ט), עמ' 89-121. על דבר הימצאותה של דרשה המוסבת על מילה בשפה המדוברת של קסטיליה, ועוד בתקופת התגבשותה של שפה זו על ידי מאמציו של המלך אלפנסו החכם, מאששת את הקביעה: "... the

עתה, נעיין בעדות השלישית, הנמצאת בכתב-יד ורשה 9, כאמור כתב-יד חשוב, המשתמר בו חומר קבלי-מגי, ועוד מסורות קסטיליאניות. בין איזכור של שאלת תלמיד לר' טודרוס הלוי אבולעפיה, לבין המסורת הידועה כבר מזמן בעניין שם הכותב, השייך לבנו, ר' יוסף הלוי, נמצא קטע המזכיר את לשונו וסגנונו של ר' יוסף משושן:

טוב מאד לתפילה בכוונה שלמה ובקדושה ולא תוציא השם מפיו אלא
תעיין בעין שכלך ותמשוך השפע מן מקור השמות כולם והוא יקוק
בשכמל"ו. ל"ל שתעלה ממטה למעלה בצורה הקדושה מן הכלה עד החתן
ותביא דרך המשכת הצינורת מן הקו אליך בכוונת א ז ב ו ג ה א ז ח
ב ו ח ג ה ח ר ד והסוד לא ישוב דך ונכלם (ע"פ תהילים עד, כא) ודי
לך.²⁵

למרות שהקטע אינו נמצא בכתבי ר"ש, העיון בעין השכלי, והכינויים 'צורה הקדושה' ו'חתן וכלה' לעולם של מעלה, ועוד הצגת הוראות הייחוד, אופייני לסגנונו של ר"ש. עצם העובדה שנמצאת מסורת בעניין התפילה בכוונת הייחוד המזכירה את לשונו של ר"ש, מקרבת אותו עוד יותר לחוג המקובלים שמוצאם מקסטיליה.

לסיום שאלת מוצאו של ר' יוסף הבא משושן הבירה, אפשר יהיה אולי להציע השערה: כבר עמדו החוקרים על חשיבותם של מאורעות 1281 בעיר טולידו, אשר שימשה כבירת קסטיליה, מוצאו המסתבר של המחבר.²⁶ סיפור מחריד על הריגתם של החצרנים היהודים, נפילתם בשבי של כל היהודים אשר נתפסו בבית הכנסת ביום שבת כ"ז שבט בשנה ה'ז',²⁷ והכופר הענק שנדרש לשלם הקהילה היהודית למען שיחרורם. ולאחר מכן, תקומת כל הקהילה על ידי תיקוני התשובה של

Spanish Jews considered the vernacular as their own, to the moving extreme of using it in their worship and scriptural translations." Francisco Marquez-Villanueva, *The Alfonsine Cultural Concept, Alfonso X of Castile: The Learned King (1221 - 1284)*, Harvard Studies in Romance Languages:43 (1990), pp. 76 - 109.

²⁵ כ"י ורשה 9, קט"ז ע"א. על כתב יד זה ראה, **ספר כרם חמד**, כרך ח, ברלין, תר"י, עמ' 105, מכתב מאהרון יעללינעק לשניאור זקש. עוד, ראה את דיונו של אידל במבואו לספרו של גוטליב, **הכתבים העבריים של בעל תקוני זהר ורעיא מהימנא**, עמ' יז - כ. Also see D. Matt, *Zohar: The Book of Enlightenment*, Paulist Press, pp. 27-28.

עוד, השווה את הטאמר כאן ל-'סוד הייחוד' של ר"ש הנמצא בתוך **ספר המלכות**, דף כ' טור ג'; כ"י פריס 841, דף 167-168: "וסוד הייחוד כך הוא, שמייחדין ממטה למעלה עד הסבה הראשונה, והמהפכן שמייחד מלמעלה למטה מחרב העולם. וזהו שכתוב מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לבתו פן ימות במלחמה (דברים כ', ח') הרי כאן השם הפוך בראשי המילות להודיע שמי שמהפך ישוב שאם לאו ימות במלחמה."

²⁶ ראה י' בער, **טדרוס בן יהודה הלוי זמנ**, ציון, שנה ב', ספר א', י-ם (תרצ"ז), עמ' 19-55; בער, **תולדות היהודים בספרד הנוצרית**, עם עובד, תל-אביב, תשי"ט, עמ' 152-154. ח' שירמן, **תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת**, ערך ע' פליישר, מאגנס, תשנ"ז, עמ' 366-409.

²⁷ 19.01.1281, על פי בער, **טדרוס זמנ**, עמ' 34; שירמן, שם, עמ' 381.

מנהיגה, הרב טודרוס בן יוסף הלוי אבולעפיה.²⁸ הסיפור מזכיר בעליל את הסיפור המקראי על המשבר וההצלה של יהודי שושן הבירה. קשר זה לא נעלם מעיני הוגי הדור, שאכן, טודרוס בן יהודה הלוי אבולעפיה, שהיה משורר בחצר המלך אלפונסו החכם, ואף על פי כן נעצר עם אחיו ונכלא זמן רב איתם בכלא, חיבר כמה שירים בנושא המשבר הגדול. בשירה שלו אפשר להבחין במליצות ברורות הקשורות בלשונם למגילת אסתר, כגון: "קימו וקבלו עליהם לקיים כל מצוה ומצוה",²⁹ "ואומר כאשר חמת המלך שככה",³⁰ ועוד ביטויים דומים.³¹ וייתכן, שאפילו כעבור שנים, כאשר ר' יוסף החכם יצא את קסטיליה או העיר טולידו, ובא למקום אחר, ייתכן שכנו אחרים את מוצאו הקסטיליאני כ"שושן הבירה", אודות מאורעות אלה הקשים, שהתפרסמו בקהילות ישראל.³²

²⁸ ראה, מ' אורון, דרשתו של ר' טודרוס בן יוסף הלוי אבולעפיה לתיקון המידות והמוסר, דעת, 11, (תשמ"ג), עמ' 47-51.

²⁹ בער, טודרוס וזמנו, עמ' 37; אורון, שם, עמ' 50.

³⁰ שירמן, שם, עמ' 381 הערה 55.

³¹ "במצות המלך יצאו מבהלים ודחופים" (אסתר ח', יד), אורון, שם, עמ' 50; "בהגיע תור נערה ונערה" (אסתר ב', יב) בער, שם, עמ' 37.

³² זמנם של חיבורי רי"ש, (במיוחד ספר **טעמי מצות לא תעשה**, אשר כבר צוטט אצל הרקנאטי בפירושו לתורה בשנת 1290) הם קצת לפני העשור האחרון של המאה הי"ג, ועד השנים הראשונות של המאה הי"ד (במיוחד ספרו **תש"ק** שנכתב בערך בשנת 1304) וראה את דבריו של זולייג בהקדמה שלו למהדורת ספר **תש"ק**, עמ' 7-11. על נושא סדר כתיבתם של החיבורים של רי"ש ראה דיונו של גוטליב, **מחקרים בספרות הקבלה**, עמ' 251-255.